

empirical research are shown in the framework of the concept of tolerance boys and girls as teenagers.

Keywords: tolerance, interpersonal communication, resentment, hostility, vindictiveness.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2014

УДК 351.84

*Лопатченко І. М.,
Харків, Україна*

ТИПОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ ЙОГО ПРОФІЛАКТИКИ

Постановка проблеми. Соціальне сирітство - надзвичайно складний і суперечливий для аналізу феномен, актуальність якого для нашої країни позначилася лише з кінця ХХ століття. Масштаби цього явища, його злободенність і тяжкість наслідків вимагають всебічного аналізу досліджуваного феномена з позицій різних наук, насамперед, соціології та психології, однак, особливу роль в цьому процесі займає державне управління. Основна проблема полягає в наступному: незважаючи на успішне вирішення багатьох суспільних завдань, масштаби соціального сирітства не зменшуються, а зростають, а саме, воно набуває нового вигляду та різноманітних форм. Тому актуальним є питання визначення типологічних характеристик соціального сирітства які обумовлюють стратегічні пріоритети формування їх особистісного потенціалу та форми його профілактики.

Аналіз попередніх досліджень свідчить, що проблема сирітства є предметом міждисциплінарних досліджень. Вона знаходить своє відображення в цілому ряді правових (Л. Артюшкіна, Л. Пірог, С. Бандура), соціологічних (О. Балакірєва, Л. Волинець, О. Коваленко, А. Нестеров, Г. Осадча, І. Осипова І. Пеша, Є. Проніна), економічних (Є. Рибинський, В. Бочарова, М. Лазутова), психологічних (Є. Волянська, Н. Іванова, Л. Оліференко), соціально-педагогічних (О. Безпалько, Л. Буніна, Ж. Петрович) дослідженнях. Державно-управлінські аспекти соціального сирітства, як суспільної проблеми, охарактеризовано у працях науковців С. Аксьонова, М. Варбан, О. Васильєва, І. Братусь, І. Демент'єва, І. Долі, І. Дубровіна, І. Зверєвої, Н. Комарова, Л. Кривачук, Г. Лактіонової, В. Оржеховської,

В. Смирнова, П. Селяніна, С. Толстоухової, І. Шатилова, О. Яременка тощо.

Мета статті. Аналіз наукової літератури, законодавства та емпірична практика дозволяють виділити кілька типів соціального сирітства, кожний з яких характеризується певним набором ознак, що обумовлюють специфічні форми роботи з ними. Вплив характерологічних ознак соціального сирітства на визначення форм роботи та стратегічних психолого-педагогічних пріоритетів його профілактики і є метою нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Класифікація дітей – соціальних сиріт у цей час проводиться переважно за юридичних підставах, що відповідає потребам визначення їх соціально-правового статусу. Виділення нових аспектів аналізу соціального сирітства і його видів обумовлює необхідність уведення додаткових класифікаційних критеріїв, таких, як соціально-демографічні характеристики, тривалість перебування в інтернатній установі або прийомній сім'ї, фактори вторинного та реплікативного сирітства.

Новий підхід до класифікації соціального сирітства ґрунтується на причинах, через які діти залишилися без батьківського догляду:

- напруженість у родині, викликана різними критичними обставинами (фінансова криза, розлучення, поява в сім'ї вітчима або мачухи тощо);
- фізичне або сексуальне насильство в сім'ї;
- індивідуальні соціально-психологічні особливості дитини;
- позашлюбне материнство;
- неможливість батьків виконувати свої обов'язки через хворобу;
- та інші згадані вище причини.

Відповідно до наведеної вище класифікації, соціальні сироти, можуть бути умовно розділені на три великі групи. Перша група – це діти, які проживають у рідній сім'ї, однак їхні батьки неналежним чином виконують свої обов'язки (так зване приховане соціальне сирітство). Достатніх підстав для вилучення цих дітей з родини немає, але для захисту їхніх прав та інтересів необхідний контроль із боку органів влади.

Основна проблема, з якої зіштовхуються фахівці при роботі з даною групою, полягає в тому, що соціальне сирітство в уявленні багатьох очевидний факт, тут може бути не тільки не очевидним, але й зовсім непомітним. Дитина перебуває в сім'ї, що може виглядати цілком

нормальною і навіть респектабельною. Проте, у середині її можуть відбуватися ті ж процеси, які характерні для соціально неблагополучних родин: емоційна відчуженість, несформованість уявлень про функції сім'ї та її членів, відсутність або ослаблення контролю та, як наслідок, педагогічна занедбаність, привабливість вулиці, деструктивні способи подолання труднощів, бездоглядність і явне соціальне сирітство.

Цілком очевидно, що законодавчі категорії, які визначають досліджуваний феномен, не можуть повною мірою акцентувати свою увагу на прихованому соціальному сирітстві через його невідповідність прописаним критеріям. Отже, без уваги відповідних органів залишається величезна кількість родин, в яких і формується соціальне сирітство. Внаслідок цього ми не маємо системи раннього попередження соціального сирітства, займаючись їм тільки на пізніх стадіях, коли вуличний спосіб життя став єдиною можливою альтернативою існування дитини. Відомо, що реабілітаційні заходи коштують дорожче і є більше кропіткими, ніж профілактичні. Тому саме в цьому випадку необхідно сконцентрувати увагу на рідній сім'ї, діагностувати причини, що викликали приховане сирітство, намітити шляхи взаємного зближення дітей і батьків.

Друга група - діти, що проживають поза рідною сім'єю. У свою чергу, дітей, що проживають поза рідною сім'єю, можна розділити на такі підгрупи:

- у першу підгрупу входять діти, охоплені сімейними формами виховання (усиновлені, ті, що перебувають під опікою, є вихованцями прийомної родини або дитячого будинку сімейного типу);

- у другу підгрупу входять діти, що залишилися без батьківського піклування, які перебувають в інтернатних установах. Це діти, батьки яких позбавлені батьківських прав і, сімейне оточення яких не взяло на себе відповідальність за їхнє виховання, у результаті чого вони виявилися на піклуванні держави.

Соціальних сиріт в інтернатних установах можна розділити на:

1. Відмовних (малолітні діти, від яких мати відмовилася в родильному будинку, або у віці до 3 років). У цьому випадку мати відома, складається заява, у якій вона письмово дає згоду на всиновлення дитини, повідомляє інформацію про себе, батька дитини, дається зовнішній опис батьків, а також дані про стан здоров'я матері.

2. Підкидьків (малолітні діти, яких залишають у громадських місцях; як правило, ніяких документів, що підтверджують особистість і стан здоров'я дитини, немає; органами внутрішніх справ і органами опіки складається акт про підкидання, встановлюється

орієнтовний біологічний вік дитини, довільно присвоюється ім'я, по батькові, прізвище).

3. Діти, вилучені органами захисту прав і інтересів дітей з біологічних сімей внаслідок прямої погрози для їхнього життя і здоров'я. (Як правило, батьки позбавляються судом батьківських прав, і діти направляються у будинки дитини, притулки до рішення питань постійного життєоблаштування).

4. Діти-сироти, які повернулися в інтернатну установу після відмови усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних і патронатних батьків (т.зв. вторинне сирітство).

Повернення дитини в умови інтернатної установи тягне за собою психічні травми, депривацію, відставання в психічному й фізичному розвитку.

Вторинне сирітство стає справжньою трагедією для прийомних батьків, дітей і суспільства в цілому. Батьки назавжди втрачають надію на можливість одержати з дитячого будинку таку дитину, яку вони б прагли, діти змушені проходити вторинну ресоціалізацію, знову звикаючи до умов інтернатного закладу, який уже встигнули забути. З іншого боку, сама прийомна сім'я може стати жахом для дитини, внаслідок чого він сам може бути ініціатором повернення органами опіки й піклування в стіни дитячого будинку чи інтернату. Масштаби даного явища та його соціально-психологічні наслідки вимагають детального опису й аналізу.

Якщо причинами первинного соціального сирітства є падіння життєвого та культурного рівня українського суспільства, деградації інститутів материнства і батьківства, то причинами вторинного сирітства є недосконалість державних інститутів контролю, відбору, підготовки й професійного супроводу родин, що заміщають.

Можна припустити, що «вторинне сирітство» формується двома шляхами. По-перше, прийомні батьки можуть відмовлятися від дітей внаслідок виявлення в тих фізичних і психічних патологій, відсутніх або прихованих у момент усиновлення. Очевидно, що діти, які попадають у дитячі будинки з волі своїх батьків, уже обтяжені негативною спадковістю, яка в умовах проживання в інтернатній установі виражається в різних девіаціях і формуванні соціально несхвалюваних настанов. В умовах нового соціального середовища ці настанови будуть проявлятися в непрогнозованих поведінкових відхиленнях, які можуть змусити прийомних батьків відмовитися від усиновленої дитини. Другий шлях - це вилучення дитини із прийомної родини внаслідок її нездатності виконувати всі належні функції по

вихованню дитини. Мова йде про неблагополучні родини, для яких усиновлення є лише засобом підтримки власного бюджету. Буває й так, що діти, вилучені з інтернатних установ, потрапляють у сім'ї, які зовсім не готові до такої події, не уявляють ступені відповідальності, з якої необхідно підійти до рішення про всиновлення. Результатом цього стає або бажання дитини повернутися в дитячий будинок, заново переживаючи труднощі соціалізації з усіма наслідками, що випливають, або ж необхідність вилучення дитини із прийомної сім'ї.

При зовні принциповій різниці між двома факторами появи вторинного соціально сирітства, можна побачити, що причини формування обох шляхів загальні й лежать у сфері недостатнього інституціонального регулювання процесів усиновлення, супроводу й контролю прийомних сімей. Розглянемо зазначену тезу докладніше.

Нажаль, основним напрямком у розвитку інституту прийомної сім'ї з боку держави стала розробка системи матеріального стимулювання родин, які беруть під своє крило вихованців інтернатних установ. На наш погляд, фінансова підтримка в сімейній і демографічній політиці відрізняється низькою ефективністю, високою вартістю та короткостроковістю ефекту. У підсумку, основним мотивом багатьох сімей, що бажають взяти на себе виховання сироти, стали матеріальні вигоди. Оскільки розмір щомісячних виплат не настільки високий, щоб покривати всі постійно зростаючі видатки родини й дитини, він не може бути достатнім стимулом до всиновлення для абсолютної більшості благополучних родин, для яких, як правило, актуальні мотиви емоційно-психологічного плану.

Сучасні пріоритети сімейної й демографічної політики припускають боротьбу із сирітством і підвищення престижу родини. Проте, зазначене завдання вирішується часто популістськими заходами, що профанують її значимість, що й зводять нанівець позитивні починання.

Повторне вилучення дітей з невідготовлених або відверто неблагополучних родин свідчить про відсутність системи відбору та оцінки адекватності родини новим завданням, що постають перед нею в результаті всиновлення.

Якщо говорити про перший шлях формування соціального сирітства - добровільну відмову батьків від раніше всиновленої дитини, то тут також прослідковується необхідність системи оцінки, супроводу та контролю потенційних усиновителів. Зовсім очевидно, що приймаючи на виховання дитину (часом досить дорослу) з інтернатної установи, родина повинна об'єктивно уявляти собі, що перед ними

людина з власними настановами, характером, найчастіше зі звичками, що сформувалися їй, не завжди гарними. Зіткнення батьківських бажань, надій, очікувань і особливостей дитини можуть бути травмуючими для обох сторін взаємодії. Завданням вищезгаданої системи супроводу родин повинна стати оцінка готовності родини до всиновлення й прийняттю дитини, формування або посилення цього почуття і т.д.

Третю групу соціальних сиріт складають бездоглядні та безпритульні діти. Сьогодні в Україні до цієї категорії відносять:

- дітей, які не мають постійного місця проживання у зв'язку із асоціальними формами поведінки дорослих в сім'ї;
- дітей, яких вигнали з дому батьки;
- дітей, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності опікунів (родичів, бабусь, дідусів), психічних розладів батьків, байдужого ставлення останніх до виховання дітей;
- дітей-втікачів із виховних установ - діти, які зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках;
- дітей-втікачів з зовні благополучних сімей - дітей з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному та особистісному розвитку;
- дітей з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, діти з діагнозом дромоманія - схильність до бродяжництва та подорожування та ін. [2].

Вивчення особливостей соціалізації соціальних сиріт дозволяє виділити особливий тип соціального сирітства, який можна назвати реплікативним [5]. Використання медичного або навіть біологічного терміна, що означає «подвоєння», «повторення», доречно, оскільки, як було зазначено, негативні субкультури, стилі поведінки схильні до активного самовідтворення. Соціальне сирітство здатне відтворюватися в другому і наступних поколіннях через відсутність сімейного досвіду, необов'язково позитивного, активного залучення соціальних сиріт у негативні поведінкові практики. Відсутність установок на створення власної родини, нерозуміння цінності дітей приводить до того, що сироти, які провели дитинство в інтернатному закладі, самі стають незабаром «постачальниками» нових їхніх вихованців.

Відтворення соціального сирітства або, як ми його позначили, реплікативного сирітства, потребує детального аналізу з метою виявлення його основних механізмів і способів попередження. Джерела явища необхідно шукати в ранньому дитинстві, в особливостях

внутрішньосімейних комунікацій, традиціях виховання та соціалізації. При уважному вивченні біографій батьків дітей-соціальних сиріт з'ясовується, що і їхнє дитинство пройшло в сім'ях з різними формами неблагополуччя. Цей факт зіграв у їхній долі визначальну роль. Життя в дисфункціональній сім'ї пов'язане з постійними очікуваннями стресу, образ, болю (фізичного або психологічного), які поступово перетворюються у звичку, стають способом життя. Навіть після того, як усе закінчується, людина продовжує жити так, начебто це може повторитися в будь-який момент.

За час життя в дисфункціональній сім'ї дитина виробляє свої принципи виживання: «не виражай відкрито своїх почуттів - це можуть використовувати проти тебе»; «не вір нікому, навіть рідним»; «не відкривайся, не підпускай нікого занадто близько, не розповідай про свої слабості та проблеми...». З віком люди забувають, що ці правила діяли тільки в батьківській родині, і поширюють їх на увесь світ і назавжди. Повзрослішав, вони знаходять таких же «поранених» партнерів і відтворюють систему відносин своєї батьківської сім'ї.

Соціальні сироти відтворюють модель поведінки власних батьків і відносно своїх дітей. До факторів, що сприяють психологічної та моральної нормалізації дітей, варто віднести наявність у них значимих дорослих, які їх підтримували: сусіди, вихователі у дитячому садку, класні керівники, бабусі.

Безперечно, що перервати порочне коло соціального сирітства може тільки досвід проживання в умовах благополучної сім'ї та копіювання дитиною в дорослому житті саме цієї моделі сімейної організації, відносин. У той же час необхідно враховувати й фактори, що сприяють відтворенню негативних моделей поведінки сиріт.

Так, поширенню реплікативного сирітства сприяють також фактори, які актуалізуються усередині інтернатних установ. До таких необхідно, насамперед, віднести гіперопіку з боку держави, що призводить до формування утриманства, відсутність мотивації до навчання, праці, відтворення позитивних прикладів і форм поведінки й, в остаточному підсумку, ініціює відтворення соціального сирітства як явища [7].

Висновок. Отже, виділення кілька типів соціального сирітства, кожний з яких характеризується певним набором ознак, обумовлюють специфічні психолого-педагогічні форми роботи з ними. Вирішення завдань профілактики й подолання соціального сирітства в Україні вимагає комплексного, міжвідомчого підходу, оскільки проблеми і фактори ризику в цій сфері мають тенденцію до зростання й

ускладненню, торкаються політичної, економічної, правової, соціальної та педагогічної сфер. В умовах, що склалися відсутність організованої взаємодії між установами соціальної сфери, освіти, охорони здоров'я, охорони правопорядку, є однією із причин недостатньої ефективності здійснюваної діяльності по профілактиці сімейного неблагополуччя та соціального сирітства. Пріоритетними заходами при розв'язку проблеми соціального сирітства є підвищення матеріальної зацікавленості прийомних батьків, у той час як основним напрямком діяльності повинна стати державна сімейна політика, спрямована на зміцнення статусу соціально благополучної родини через відродження сімейних традицій, цінностей, духовності, моральності, культури сімейних відносин.

Список літератури: 1. Артюшкіна Л.М. Сирітство в Україні як соціально педагогічна проблема (соціально-правовий аспект) / Л. М. Артюшкіна, А. О. Полянничко. – Суми: Сум ДПУ, 2012. – 268 с. 2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. / О. В. Безпалько; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - К. : Логос, 2003. - 134 с. 3. Державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2011 року) / С. Ю. Аксьонова, М. Ю. Варбан, О. А. Васильєв та ін. – К.: , 2012. – 188 с. 4. Доля І. М. Подолання дитячої безпритульності: міжнародна та вітчизняна практика / І. М. Доля // Стратегічні пріоритети. - 2010. - № 1. - С. 55-59. 5. Коваленко О. О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен : дис. кан. соціол. наук: 22.00.03 / О.О.Коваленко; НАН України, Ін-т соціології. К., 2006. - 212 с. 6. Нестеров А. Ю. Опыт и перспективы жизнеустройства детей-сирот: социологический аспект / А. Ю. Нестеров // Социальная политика и социология. – 2013. – № 10 (64). – С. 95–108. 7. Осипова И. И. Социальное сиротство: теоретический анализ и практика преодоления / И. И. Осипова.– Н. Новгород: НИСОЦ, 2009. – 208 с. 8. Meyer V. Value of children in Germany: Dimensions, Comparison of Generations and Relevance for Parenting / V. Meyer, I. Albert, G. Trommsdorff, B. Schwarz, 2012. – P.24-25.

Bibliography (transliterated): 1. Artyushkina L.M. Syritstvo v Ukrayini yak socialno pedagogichna problema (socialno-pravovyi aspect) / L.M. Artyushkina, A. O. Polyanychko. – Sumy: Sum GPU, 2012 - 268 s. 2. Bezpalko O. Socialna pedagogika v shemah i tablycyach: navch. posib. / O.V. Bezpalko; Nac. ped. Univ im. M.P. Dragomanova. K.: Logos, 2003. 134 s. 3. Derzhavna dopovid pro stanovishe ditey v Ukrayini (v 2011) / S.Y. Aksenova, M.Y. Varban, O.A. Vasiliev ta in. - K .:, 2012 - 188 s. 4. Dolya

I.M. Podolannya dytyachoyi bezpryutnosti: mizhnarodna ta vitchiznyana praktika / I.M. Dolya // Strategichni prioriteti. - 2010. - № 1. – s. 55-59. 5. Kovalenko O.O. Socialne syrytstvo yak sociokulturnyi fenomen: dys. can. sociol. nauk: 22.00.03 / O.O. Kovalenko; NAN Ukraini, In-t Sociologiyi. K., 2006. - 212 s. 6. Nesterov A.Y. Opyt I perspektivy zhyzneustroystva detei-sirot: sociologicheskyi aspekt / A.Y. Nesterov // Socialnaya politika i sociologiya. - 2013. - № 10 (64). - s. 95-108. 7. Osipova I.I. Socialnoe sirotstvo: Theoreticheskiy analys i praktika preodoleniya / I.I. Osypova.- Nizhniy Novgorod: NISOC, 2009 - 208 s. 8. Meyer B. Value of children in Germany: Dimensions, Comparison of Generations and Relevance for Parenting / W. Meyer, I. Albert, G. Trommsdorff, B. Schwarz, 2012. - P.24-25.

Лопатченко І.М.

ТИПОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ ЙОГО ПРОФІЛАКТИКИ

У статті розкривається значущість типологічних характеристик соціального сирітства, що обумовлюють стратегічні пріоритети його профілактики. Розглянуто психолого-педагогічні заходи профілактики соціального сирітства через відродження сімейних традицій, цінностей, духовності, моральності, культури сімейних відносин.

Ключові слова: типологія соціального сирітства, пріоритети профілактики, психолого-педагогічні заходи.

Лопатченко І.Н.

ТИПОЛОГИЯ СОЦИАЛЬНОГО СИРОТСТВА В КОНТЕКСТЕ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПРИОРИТЕТОВ ЕГО ПРОФИЛАКТИКИ

В статье раскрывается значимость типологических характеристик социального сиротства, обуславливающих стратегические приоритеты его профилактики. Рассмотрены психолого-педагогические меры профилактики социального сиротства через возрождение семейных традиций, ценностей, духовности, нравственности, культуры семейных отношений.

Ключевые слова: типология социального сиротства, приоритеты профилактики, психолого-педагогические мероприятия.

Lopatchenko I.M.

TYPOLOGY OF SOCIAL ORPHANHOOD

IN THE CONTEXT OF PSYCHOLOGICAL AND TEACHING HIS PRIORITIES FOR PREVENTION

The article reveals the importance of typological characteristics of child abandonment that determine strategic priorities for its prevention. Considered psycho-educational prevention of child abandonment through the revival of family traditions, values, spirituality, morality, culture, family relationships.

Keywords: typology of social orphanhood, priorities for prevention, psycho-educational interventions.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2014

УДК 378:01

*Майковська В.І., Чирков Д.,
м. Харків, Україна*

ВИБІР ПРОФЕСІЇ ЯК ПІДҐРУНТЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Постановка проблеми. Реформування освіти в Україні є частиною процесів оновлення освітніх систем, що відбуваються останні двадцять років у європейських країнах і пов'язані з визнанням значимості знань як рушія суспільного добробуту та прогресу. Ці зміни стосуються створення нових освітніх стандартів, оновлення та перегляду навчальних програм, змісту навчально-дидактичних та профорієнтаційних матеріалів.

Більшість країн Європи розпочали ґрунтовну дискусію навколо того, як підготувати людину до гармонійної діяльності у розвиненому технологічному суспільстві на основі свідомого вибору професії як сукупності необхідних вмінь та знань. Особливо проблема вибору професії актуалізується під впливом прискорення процесів інтернаціоналізації та глобалізації ринків, початку вступу України до Євросоюзу, розширення зони вільної торгівлі, що спричиняє загострення конкуренції не тільки з боку національних, але й зарубіжних суб'єктів ринку.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема якості професійної підготовки завжди були в центрі уваги науковців. Аналіз сучасного стану її розв'язання свідчить, що зростання інтересу протягом останнього десятиліття до питання свідомого вибору професії зумовлюються, насамперед, тими змінами, що відбуваються в контексті